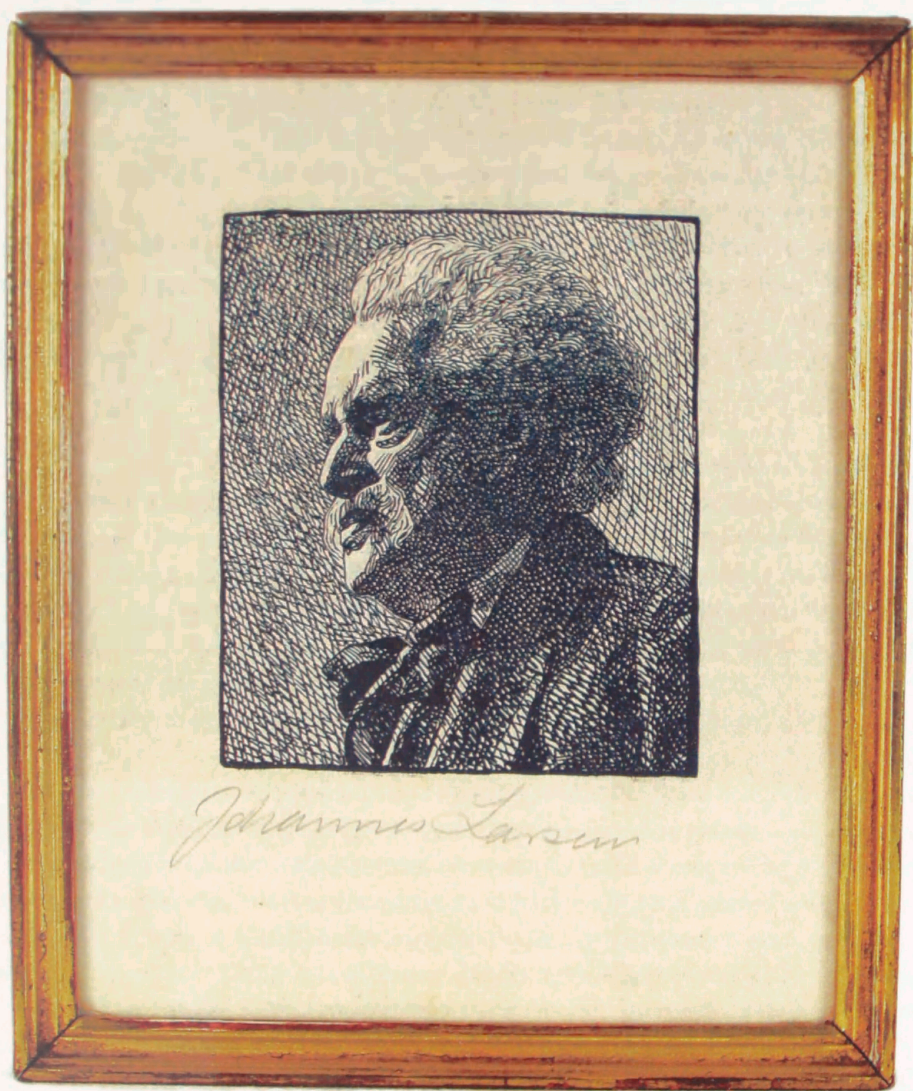

Christian Kaaber

Mag.art. i litteratur-
historie og ledende
medarbejder
hos Vangsgaards.
Fra 2007 formand for
Komitéen for Årets
Bedste Bogarbejde.
Fotos: Lena Winther.

– At samle på F. Hendriksen

Da Forening for Boghaandværk i 1963 fejrede 75-års jubilæum, fik foreningens daværende ledelse bogtrykker Valdemar Pedersen (selv tidligere formand for FfB) til at skrive en biografi om foreningens stifter, xylograf Rasmus Frederik Hendriksen (1847-1938) – i livet og senere altid kendt som xylograf F. Hendriksen. Den noget omstændelige bog, der også rummer foreningens historie gennem alle 75 år, må være udsendt i et meget stort oplag: Der findes næppe det antikvariat i dagens Danmark, som ikke kan klare et par eksemplarer.

Ved F. Hendriksens død i 1938 satte Johannes Larsen sin fordums læremester et smukt minde i form af et træskåret portræt efter et fotografi. Det indgår som bilag i Bogvennen fra samme år. Larsen tog et par aftryk på silkepapir, som han selv signerede.

Biografien blev mit første møde med Hendriksen og hans forening, da jeg i 1986 fik job som studentermedarbejder i et københavnsk antikvariat. Jeg opdagede hurtigt, at netop denne bog kunne forekomme i prægtige, ofte ganske opfindsomme privatindbindinger – noget, der ret sjældent times danske bøger fra 1960'erne. Noget ved denne Hendriksen appellerede åbenbart til folk med hang til skønne bøger og bibliofili. Fra min tidligste tid som antikvar stødte jeg på Hendriksen inden for umådelig mange felter: For eksempel som træskærer af illustrationer – de såkaldte xylografier – som bogtilrettelægger, som københavnsk byhistoriker, som memoireforfatter og så naturligvis som dynamoen i alt, hvad der havde med Forening for Boghaandværk at skaffe i denne forenings første mange år.

Veje til Hendriksen

Jeg drømte ikke om, at jeg nogen sinde skulle opbygge en samling Hendrikseniana. Det var fint at kende lidt til ham – det kunne som antydet ikke undgås i miljøer med antikvariske og bibliofile bøger – men jeg samlede på så meget andet: Bøger om Danmarks og Københavns historie, for eksempel. Og det blev paradoksalt nok – eller faktisk meget betegnende – min vej til at opdyrke en egentlig interesse for den alsidige xylograf og en samling af bøger og andet med relation til ham.

Min første Hendriksen-bog var H.C. Bering Liisbergs værk om *'Rosenborg og Lysthusene i Kongens Have'* fra 1914. Bøger om Christian IV og hans tid er et kerneområde i mit bibliotek, så et godt eksemplar af den farverige og fortælleglade museumsdirektørs store værk om slottet og hans eget museum var en oplagt anskaffelse. Bogen er smukt indbundet af Oscar Jacobsen – en af det tidlige 20. århundredes fremragende danske bogbindere – og er forsynet med dedikation fra Bering Liisberg til F. Hendriksen. Siden har Hendriksen i 1925 skænket bogen videre til en Kaj H. Paulli, "*Ved venlig Overenskomst og med Ønsket om en glædelig Jul (fra Gamle F.H.)*", som han skriver. Paulli har så i 1948 genbrugt ordlyden af Hendriksens hilsen i en dedikation til en ny, tredje, ejer. Bogen formelig emmer af at have været skattet af sine skiftende ejere.

En anden vej for mig til Hendriksen gik via Johannes Larsen. Jeg har i mange år samlet bøger illustreret af denne fabelagtige billedmager og deler andre bogsamleres forkærlighed for Den Danske Radeerforenings udgave af Steen Steensen Blichers digtcyklus *'Trækfuglene'* fra 1914 med originaltræsnit af den store fynbomaler. Bogen står som et hovedværk i det 20. århundredes danske illustra-

tionskunst og rummer et koncentrat af Larsens formidable evner – dels til at gengive fugle ornitologisk korrekt, dels som træskærer. Bogen kan samtidig ses som en pragtopvisning af, hvad boghåndværkskvalitet repræsenterede for Hendriksen.

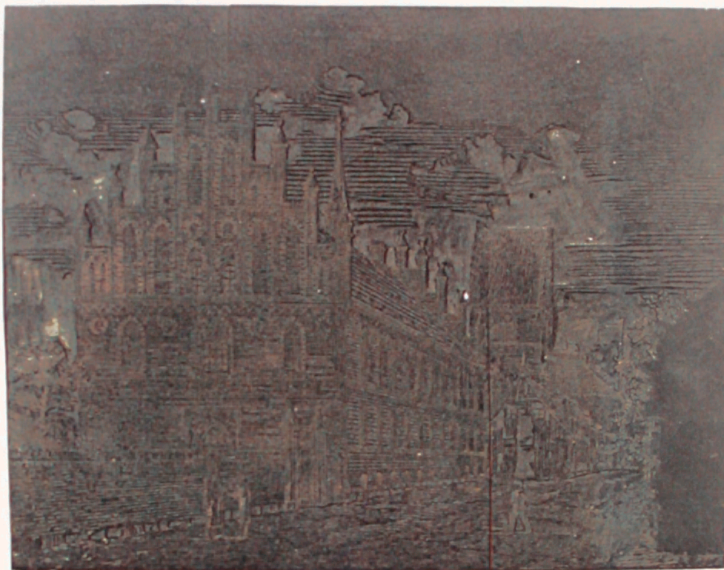
Faktisk var det F. Hendriksen, der i 1904 satte den unge Larsen i gang med at lave træsnit. Ved Hendriksens død i 1938 lavede Larsen et af sine meget få træskårne portrætter, et karakterfuldt billede af den aldrende xylograf med den bølgende kunstnermanke, som årene havde gjort hvid. Træsnittet ledsager mindeartiklen i *Bogvennen 1938*. Glad var jeg, da jeg i Erik Dals boglige efterladenskaber – købt af det antikvariat, hvor jeg arbejder – fandt et aftryk på silkepapir, signeret af Johannes Larsen. Erik Dal havde det hængende i sit biblioteksværelse. Nu hænger det i mit.

Gennem de sidste 20 år er Hendriksen dukket op i min samling fra alle mulige sider. Jeg har haft held til at finde en række smukke bøger og interessante genstande med relation til denne kolossalt alsidige mand. Med årene er det blevet til "en samling i samlingen" af vidnesbyrd om Hendriksens evner og smag, om hans alsidige virksomhed og om, hvad han selv holdt af at omgive sig med og at skænke til andre.

Træsnit

F. Hendriksen fødtes i 1847 i København som søn af en værtshusholder. Sent i livet beskrev han levende sin barndom og opvækst i to erindringsbøger. Hendriksen var barn af enevældens trange og beklumrede hovedstad klemt inde bag sine volde og grave, og skønt han livet igennem arbejdede for fremskridtet og med sikkert blik for den tekniske udvikling, forblev han lidt af en kustode for det gamle København, samme fremskridt ryddede af vejen. Bogen '*Kjøbenhavnske Billeder fra det nittende Aarhundrede samlede med vejledende Text af F. Hendriksen*' står som en smuk og kyndig tribut til en københavnsk lilleverden, Hendriksen så forsvinde. Bogen ses meget hyppigt og ofte smukt indbundet – det gælder også mit eksemplar.

Tidligt stod det klart, at Frederik Hendriksen havde anlæg for at tegne, og i 1861 kom han i lære som træskærer ved ugebladet *Illustreret Tidende*. Bladet havde været på gaden siden 1859 og var en nyskabelse i datidens danske mediebillede: et alsidigt magasin med illustrationer af international standard. Hvert eneste billede blev reproduceret i xylografi: Motivet ridsedes op på et endestykke af det hårde buksbomtræ, hvorefter xylografen skar de lyse partier væk med en såkaldt gravstik – streg for streg – og fritlagde et negativ, klart til at trykke med. Arbejdet var hårdt og fysisk krævende, men Hendriksen

viste sig talentfuld og lærenem. Fra 1863 til 1866 gik han på Kunstakademiet, men et studieophold i London 1868-70 fik langt større betydning for hans løbebane. Unge Hendriksen blev nemlig trainee ved *Illustrated London News*, tidens førende illustrerede blad. På ganske få år udviklede han sig i kraft af talent, flid og modtagelighed til Danmarks ubestridt dygtigste på sit felt: Den loyale, men kunstnerisk dygtigt udførte reproduktion.

Hendriksen må have været en temmelig enestående personlighed, der forenede stålsat vilje og store ambitioner med en myndig venlighed og evnen til at styre et samarbejde og få andre til at yde deres bedste. Det er dog ikke for meget sagt, at det var hans eminente færdigheder som træskærer, der skabte forudsætningen for, at han kunne forløse alle sine andre rige talenter. Livet igennem tituleredes han aldrig som andet end xylograf. Derfor er jeg særlig glad for den håndværksprægede afdeling af min Hendriksen-samling.

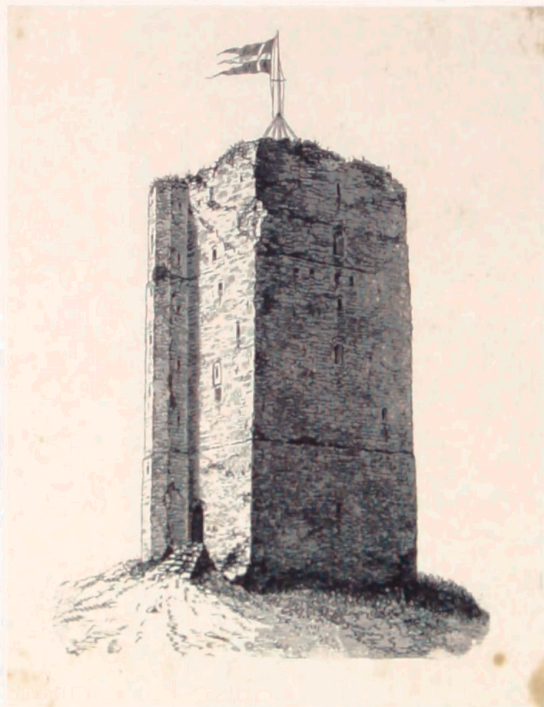

Øverst på modsatte side ses Hendriksens træstok til motiv fra Roskildes Stændertorv med det færdige aftryk (14 x 17,5 cm) herover. Klodsen består egentlig af 3 dele som den store til venstre (med motiv fra en festlig begivenhed et sted i Europa), der måler 25 x 18 cm. Sammenføjningerne har været en stor udfordring for Hendriksen.

De fleste xylografiske negativer er gået til, brændbare som de jo er. Jeg har dog været så heldig flere gange at finde originale træklodser – såkaldte stokke – skåret af Hendriksen. Fra Erik Dals samling erhvervede jeg et indrammet Hendriksen-xylografi af Stændertorvet i Roskilde med tilhørende stok. Ved en anden lejlighed fandt jeg en stok i A4-format, stykket sammen af adskillige små træstykker, lidt af en udfordring for trykkeren.

Klenodiet i min beholdning af Hendriksens egne arbejder er en suite – ligeledes fra Erik Dals samling – skøntryk på tyndt silkepapir fra hans tidligste arbejdsår, endnu i fire kartonomslag med hans egen håndskrift: Et fra læretiden, andre fra tiden før, under og efter opholdet i London. Hendriksen har egenhændigt dateret dem og angiver endvidere på de tidligste, hvor længe han har arbejdet på hvert enkelt tryk: En yderst detaljeret gengivelse af borgtårnet Kernen i Helsingborg (1862) har kostet ham 8 dage, mens han to år senere er nået frem til at kunne skære en dystert stemningsfuld tegning af Bernhard Olsen af en vagt-post blandt skansekurvene på Dybbøl på kun fire og en halv dag.

Billedet af den ensomme soldat på Dybbøl kom i *Illustreret Tidende* tre uger før preussernes stormløb på skanserne og er altså ren reportage. Uagtet at det efter tidens forhold er reproduceret i al hast, fremtræder det lille stykke brugsgrafik som et fuldendt grafisk

Skøntryk på silkepapir. Hendriksen skar gengivelse af borgtårnet Kernen i Helsingborg på 8 dage i 1862, mens han to år senere kunne skære vagtposten på Dybbøl på kun fire og en halv dag – datidens krigsreportage.

kunstværk. Det gælder også andre perler fra beholdningen: Et fortryk til den endelige udgave af Peters Jul (1870) og en i al sin lidenhed prægtig reproduktion af Adolph Lønborgs berømte fotografi af den ældgamle Grundtvig, taget få dage før åndskæmpens død i 1872.

Kunstner venner

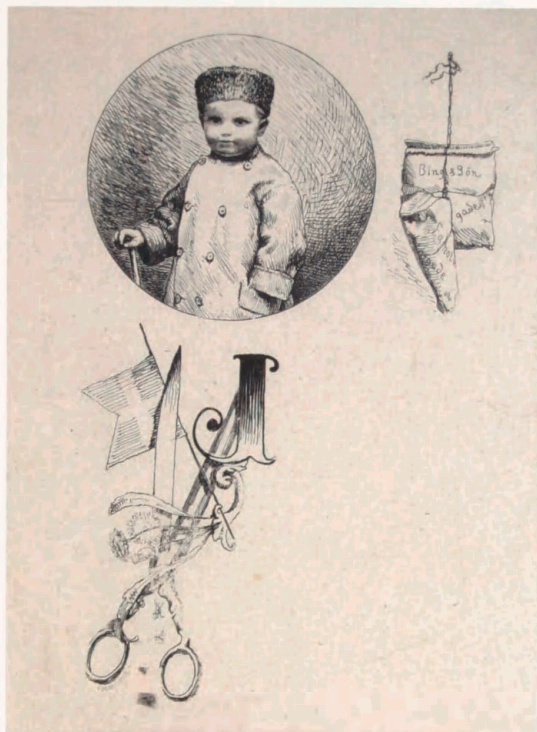
I sin læretid var Hendriksen elev på aftenskolen ved Det tekniske Institut i Læderstræde. Her mødte han de senere berømte malere August Jerndorff, P.S. Krøyer og Kristian Zahrtmann. Venskaberne fra skolen varede livet ud, og Hendriksen kom ad denne vej ind i det kunstnermiljø, han i 1928 satte et trykt monument over med bogen *'En dansk Kunstnerkreds fra sidste Halvdel af 19. Aarhundrede'*.

Især to kunstnere blev væsentlige omdrejningspunkter for Hendriksen: Lorenz Frølich (1820-1908) og Kristian Zahrtmann (1843-1917). Begge venskaber udmøntede sig i et væld af breve, som siden gjorde Hendriksen i stand til at udsende fyldige mindebøger om hver af de to såre forskellige venner.

Lorenz Frølich repræsenterer Guldalderens anden generation, som blandt andre omfatter Frølichs nære, men tragisk tidligt afdøde ven Johan Thomas Lundbye. Frølich var myreflittig, og Hendriksen reproducerede Frølich-tegninger til en lang række udgivelser i 1880'erne og frem til vennens død.

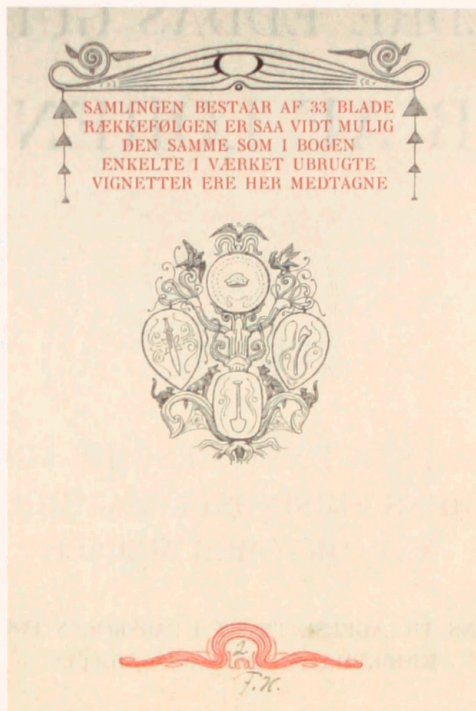
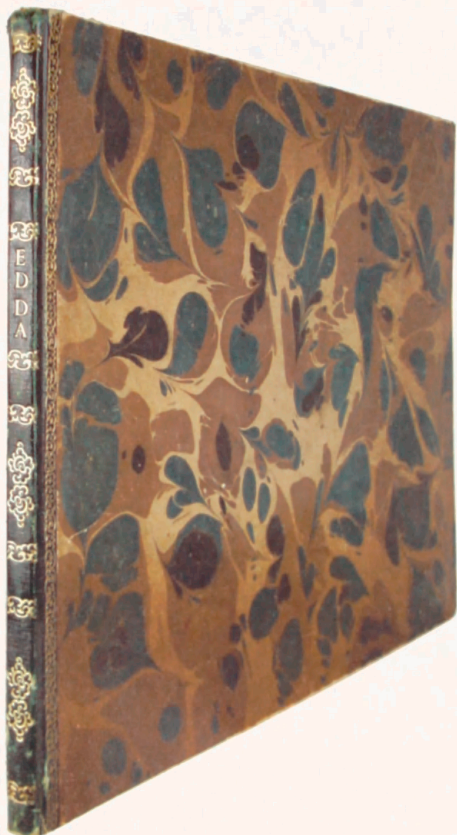

Hendriksen gemte selv disse smukke aftryk på silkepapir af Adolph Lønborgs berømte fotografi af den ældgamle Grundtvig (1872) og et fortryk til anden og endelige udgave af *Peters Jul* (1870).

Da P.G. Philipsens Forlag i 1895 udsendte en statelig udgave af *'Den ældre Eddas Gudesange'* i Karl Gjellerups oversættelse og med tegninger af Frølich, stod Hendriksens Reproduktions-Anstalt for billedsiden. Fem år senere udsendte Hendriksen i anledning af Frølichs 80-års fødselsdag hele illustrationsmaterialet samt et par ubenyttede billeder til bogen i et monumentalt særtryk på japanpapir i 25 nummererede og – af Hendriksen – signerede eksemplarer. Jeg ejer eksemplar nummer to af denne prægtige tvær-foliant, i et smukt grønt halvlæderbind og med en gammelkøbenhavnsk klingende dedikation "fra Faer'en" til Hendriksens ældste søn Holger. Det silkeagtige japanpapir får sort-hvide illustrationer til at fremtræde særlig klart. Hendriksen har helt åbenbart været glad for muligheden for at trykke på dette kraftige, men tynde luksuspapir.

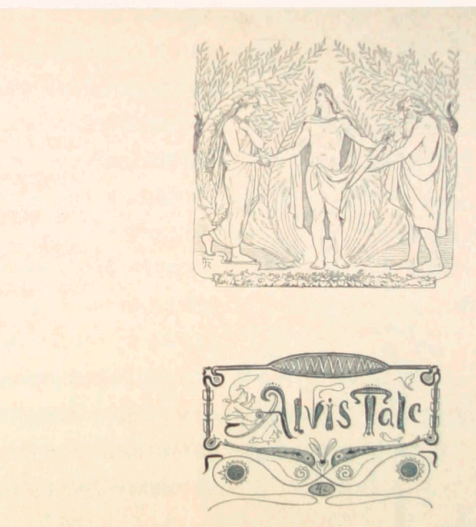
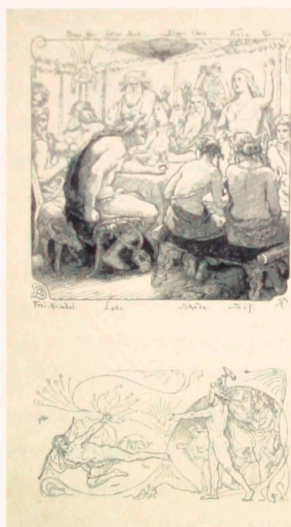
Et andet rart vidnesbyrd om Hendriksens veneration for den gamle guldalderkunstner er hans personlige eksemplar af Frølichs mestertigt illustrerede udgave af Oehlenschlägers digt om *'De tvende Kirketårne'* i Fjenneslev, udsendt af Kunstforeningen til dens medlemmer i 1844. Frølichs raderinger til det nationalromantiske digt hører til dansk 1800-tals grafiks mesterværker. Hendriksen har i 1909 skænket bogen videre til en kvindelig slægtning. En anden boggave

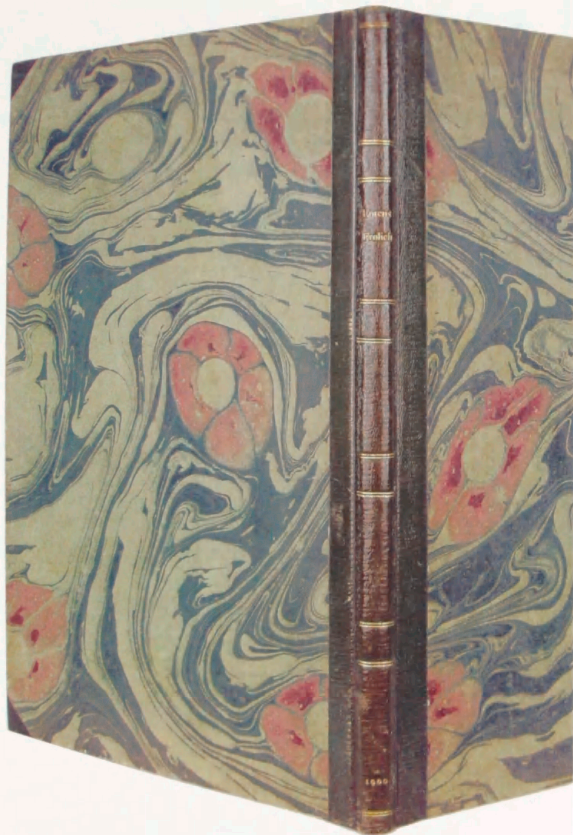
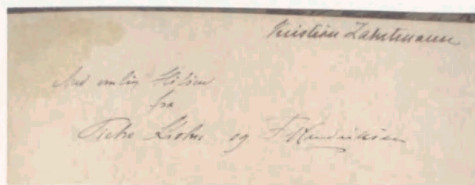
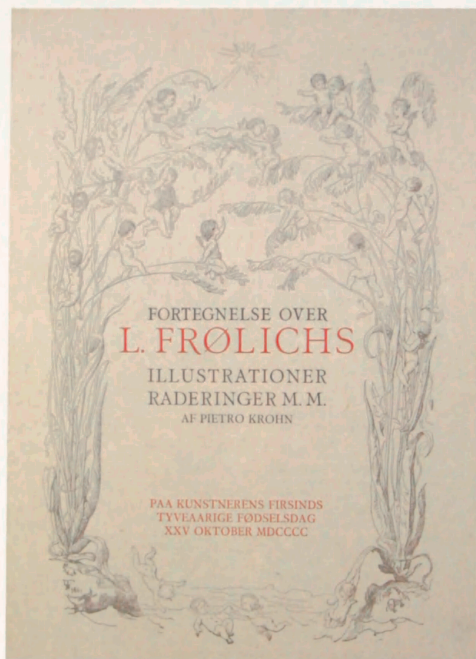

*Kolger Simon Hendriksen
Juli 1906 fra Fa'eren*

Hæder til en gammel ven: Lorenz Frølich's illustrationer til *Den ældre Eddas Gudesange* samlet i monumentalt særtryk på japanpapir i 25 nummererede og - af Hendriksen - signerede eksemplarer. (På titelsiden fejlagtigt Lorenz Frølich)

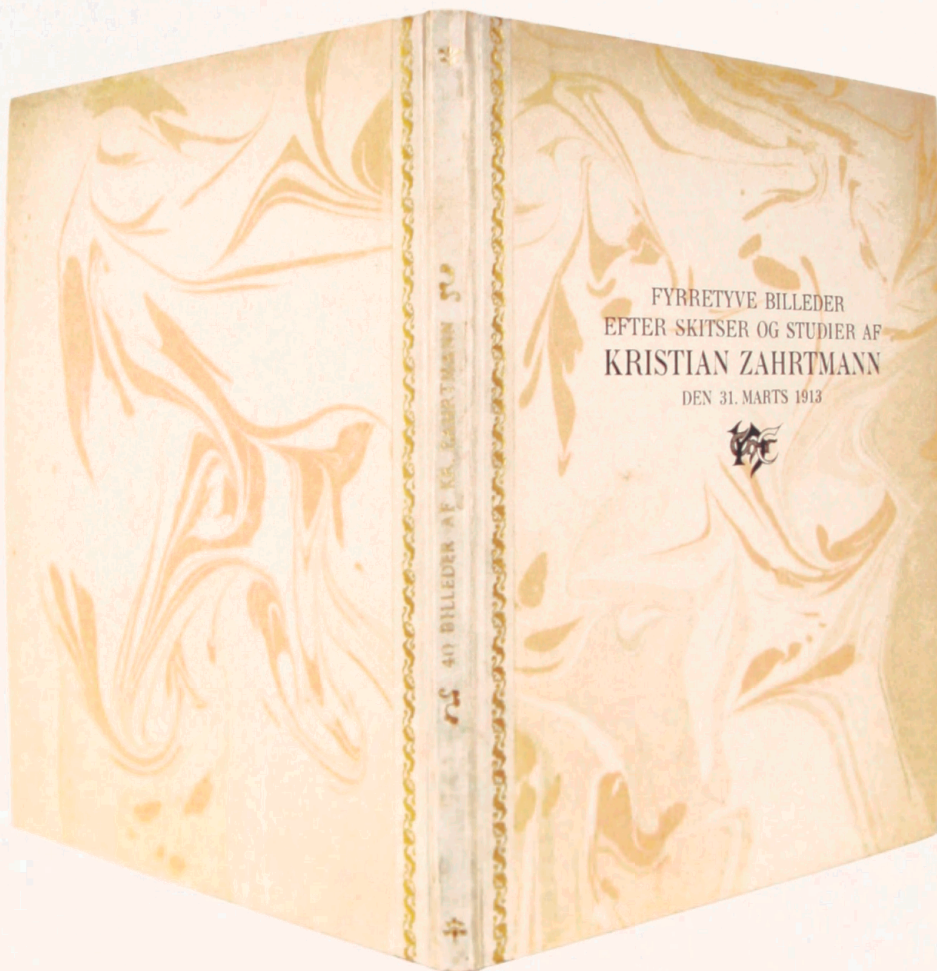

Frølich til Zahrtmann:
Pietro Krohns oversigt i
Bogvennen 1898-99 over
Lorenz Frølichs grafiske
arbejder – et af 25 sig-
nerede eksemplarer på
japanpapir. På smudstitel-
bladet bærer den Kristian
Zahrtmanns navnetræk
og en hilsen til ham – i
Hendriksens håndskrift
– fra Pietro Krohn og F.
Hendriksen.

forbinder på smukkeste vis Hendriksens to store kunstner venner. Det er et smukt indbundet særtryk af Pietro Krohns oversigt i *Bogvennen* 1898-99 over Lorenz Frølichs grafiske arbejder – et af 25 signerede eksemplarer på Hendriksens elskede japanpapir. På smudstitelbladet bærer den Kristian Zahrtmanns navnetræk og en hilsen til ham – i Hendriksens håndskrift – fra Pietro Krohn og F. Hendriksen.

Kristian Zahrtmann var jævnaldrende med Hendriksen og stod ham meget nær. Stor var min glæde, da jeg for nogle år siden faldt over Hendriksens eget eksemplar af et elegant privattryk, 'Fyrrtyve Billeder efter Skitser og Studier af Kristian Zahrtmann', som F. Hendriksens Reproduktions-Anstalt udsendte i forbindelse med Zahrtmanns 70-års fødselsdag i 1913. Bogen er trykt i 158 nummerede eksemplarer, heraf de otte på japanpapir. Dette her er nummer 8, trykt til direktør H. Chr. Christensen (hans navn er indført med Hendriksens elegant svungne håndskrift). Eksemplaret må siden være gået tilbage til Hendriksen selv og indeholder tre lejlighedstryk med festsange til Zahrtmanns 60-års fødselsdag i 1903 og salmeheftet fra malerens bisættelse i 1917.

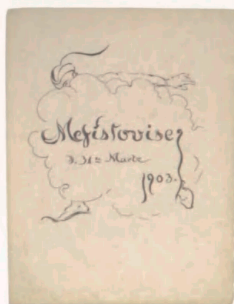
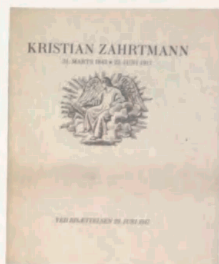

I forbindelse med Zahrtmanns 70-års fødselsdag i 1913 udsendte F. Hendriksens Reproduktions-Anstalt en billedbog i 158 nummererede eksemplarer, heraf de otte på japanpapir. Dette her er nummer 8, trykt til direktør H. Chr. Christensen (hans navn er indført med Hendriksens elegant svungne håndskrift).

Ude og Hjemme

Efter sine uddannelsesår og studierejser følte Hendriksen tiden moden til at stå på helt egne ben. Han havde cementeret sin status som den fermeste danske xylograf og oprettede i juni 1870 sit eget reproduktionsfirma, som eksisterer endnu. For selv om træstikket på få år veg for fotografisk reprot teknik, forstod Hendriksen at holde sig i front, når det gjaldt såvel teknik som billedmæssig kvalitet. Nogen maskinstormer var han absolut ikke. F. Hendriksens Reproduktions-Anstalt lå i Stormgade 12, hvor Hendriksen også havde sin lejlighed.

Fra begyndelsen af 1870'erne stammer en række små og større antologier med tekster af danske digtere og med træsnit udført af Hendriksen efter forlæg af tidens danske kunstnere. Disse meget tidstypiske bøger ses ofte i handlen og optræder som regel enten i halvlæderbind eller i forlagets komponerede lærredsbind, som Hendriksen i øvrigt selv tog kraftigt afstand fra.

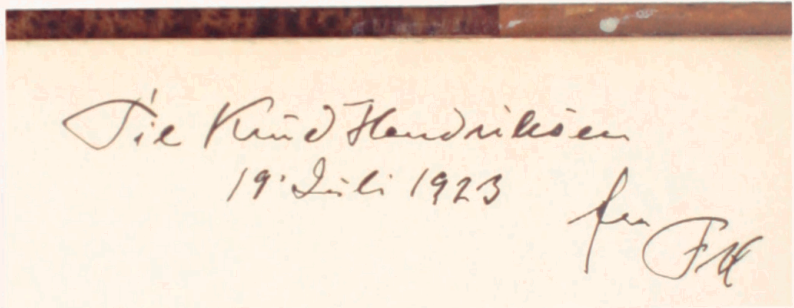
Eksemplaret må siden være gået tilbage til Hendriksen. Det bærer hans exlibris og indeholder hans personlige eksemplarer af fire Zahrtmann-festsange, bl.a. en festlig renæssance-pastiche, som Hendriksen selv var forfatter til – han har signeret titelbladet med blyant!

Arbejdet med den type bøger samt et veludviklet talent for at samarbejde med kunstnere og skribenter satte gang i Hendriksens første store projekt: ugebladet *Ude og Hjemme*. Det blev i sagens natur et illustreret blad i tidens højeste tekniske kvalitet og med bidrag i form af digte, noveller og illustrationer af en sand perlerække af samtidens skribenter og billedmagere. Henrik Pontoppidans debuttekst 'Et Endeligt' kan findes i *Ude og Hjemme*, 18. september 1881. Bladet udkom frem til 1884, hvor Hendriksen måtte opgive at få økonomien til at hænge sammen og sælge sit blad til konkurrenten *Illustreret Tidende*. *Ude og Hjemme* blev udsendt i indbundne årgange i kønne, rigt

Christian Bruuns værk om *Bogtrykkerkunstens Opfindelse* fra 1889 er en slags forløber for *Bogvennen* og udsendtes i 688 eksemplarer, hvoraf de 38 var på håndgjort papir. Dette har tilhørt F. Hendriksen.

forgyldte halvlæderbind. Løse bind af bladet ses meget tit, dog oftest præget af tidens tand. De gamle partibind er ikke meget solide. Jeg ejer en enkel årgang af *Ude og Hjemme* og må vel se engang at finde et pænt sæt af hele herligheden. Men man kan ikke eje alting, og bladet fylder.

Forening for Boghaandværk

Ude og Hjemme skaffede Hendriksen en stor gæld på halsen, men sikrede ham en markant plads i gennembrudstidens inderkreds. Brødrene Georg og Edvard Brandes havde begge leveret stof til bladet, og uden at bekende sig direkte som brandesianer og radikal – Hendriksen var også forretningsmand – kom han til at stå det litterære venstre nær. Det er derfor ikke tilfældigt, at det blev Edwards dagblad *Politiken*, der anden juledag 1884 bragte Hendriksens artikel "*Vore Bøgers Udstyrelse*" på forsiden.

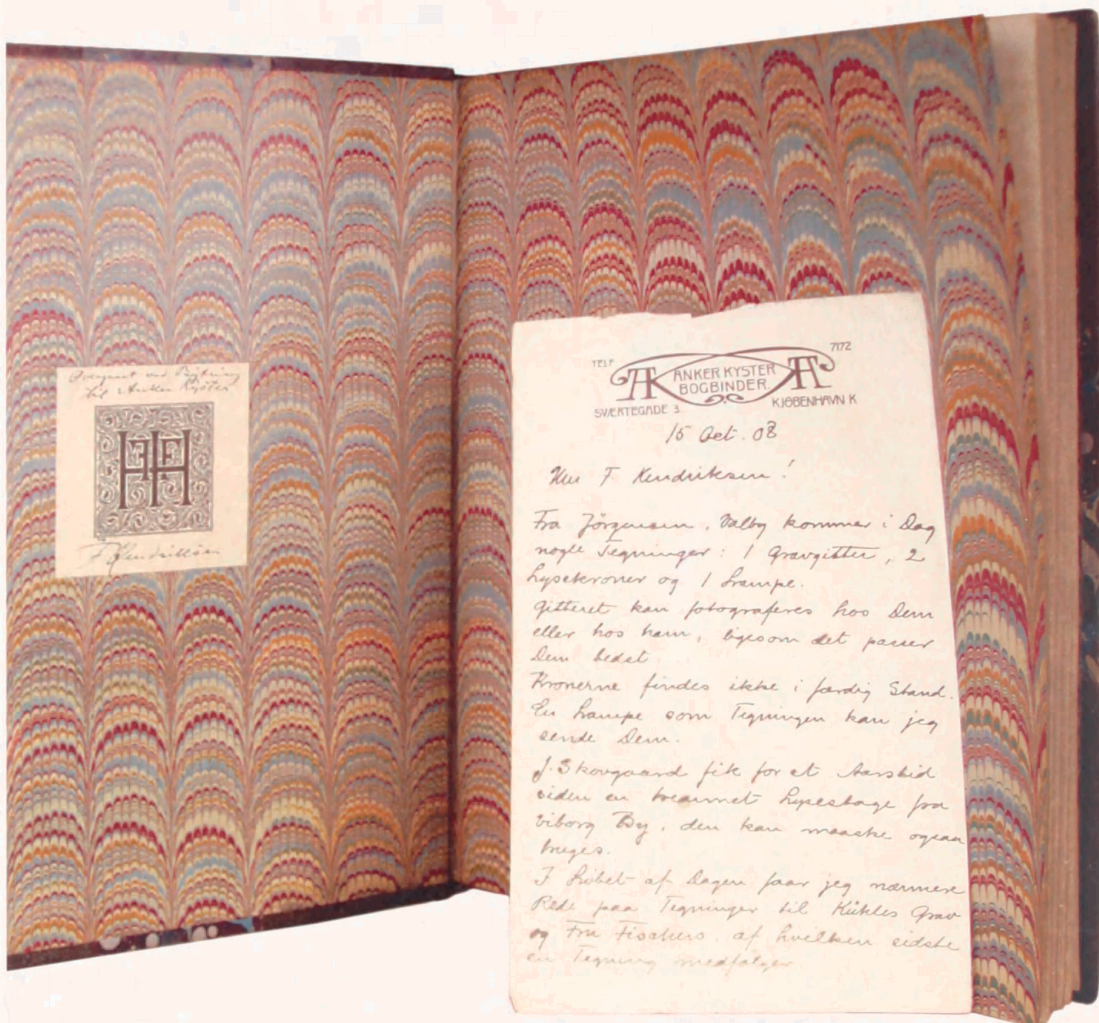
I artiklen langede Henriksen med brask og bram ud efter principløsheden og den manglende kvalitet i tidens danske bogproduktion og kaldte til samling om fornyelse og til kamp mod tarveligheden. "*Vore Bøgers Udstyrelse*" blev nærmest et manifest for *Forening for Boghaandværk*, som da også har ladet den yderst forgængelige avisartikel optrykke flere gange. Jeg er særlig glad for et kønt bind fra 1943 med to næsten helt identiske versioner af skriftet: En fra *Forening for Boghaandværk* og en fra *Fagskolen for Boghaandværk* med C. Volmer Nordlunde som udgiver.

Forening for Boghaandværk oprettedes i 1888, mens fagskolen kom til i 1893. Begge foretagender havde Henriksen som en allestedsnærværende og yderst produktiv dynamo – han fungerede som formand for foreningen i 31 år og for Fagskolen i 26 år. Det gjaldt for både forening og fagskole, at Henriksen fik knyttet landets bedste kræfter til sig på de områder, hvor de pågældende gjorde bedst gavn – ikke mindst, når der skulle skrives og publiceres for den nye forening.

Det Kongelige Biblioteks daværende leder Christian Bruun stod således for foreningens første bog: '*De nyeste Undersøgelser om Bogtrykkerkunstens Opfindelse*' fra 1889 – en stor og gennemarbejdet sag med smukt reproducerede faksimiler af tryk fra Gutenbergs tid. Bogen udsendtes i 688 eksemplarer, hvoraf de 38 var på håndgjort papir. Henriksen fik tidens mest navnkundige bogbinder J.L. Flyge til at lave et smukt halvbind af lysebrunt gedeskind til et af de 38. I 1923 har han skænket bogen til sin søn Knud. Nu bor den hos mig.

Bruuns bog blev fulgt op med to gange *Aarsskrift*, fra henholdsvis 1890 og 1891, udformet i stil med den førstnævnte. Jeg er den lykkelige ejer af Henriksens eget eksemplar af de to publikationer, indbundet sammen af hans egen generations største bogbindernavn, Anker Kyster. Henriksen har siden byttet bogen med Kyster. For al ordens skyld skriver Henriksen på sit exlibris: "*Overgaaet ved Bytning til Anker Kyster. F. Henriksen*". Erik Dal, som siden overtog bogen, gætter i en diskret blyantsinskrift på, at det må skyldes, at bogen er det eneste kendte eksempel på Kysters tidligste bogbinderstempel (som senere anført øverst bag på forsatsbladet).

Den bog er en juvel af et associationseksemplar og indleder en komplet række af *Bogvennen*, som årsskriftet kom til at hedde fra næste udsendelse, i 1893. De første tre bind omfatter årene 1893 til 1917 og er Anker Kysters eget sæt, indbundet af ham selv. Siden har Erik Dal bygget videre på sættet, med skiftende tiders indbindinger, og gennem de seneste år har undertegnede holdt rækken ajour. Den fylder efterhånden en meter.

TELF. 7072
ANKER KYSTER
BOGBINDER
SVERTEGADE 3 KJØBENHAVN K

16 Oct. 08

Kære F. Hendriksen!

Fra Jørgensen, Dalby kommer i dag
noget Tegninger: 1 Gravtæt, 2
Lyskebrev og 1 Lampe.

Tætten kan fotografieres hos Dem
eller hos ham, blyder det passer
Dem bedst.

Tronerne findes ikke i pærdig Stand.

En Lampe som Tegningen kan jeg
sende Dem.

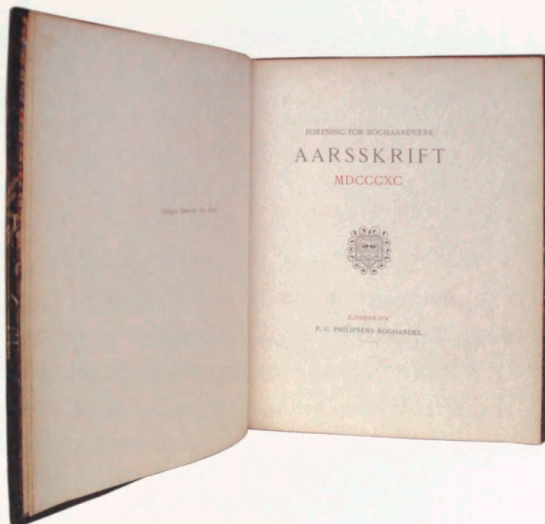
J. Skovgaard fik for et Aarskid
siden er bearmet Rypebøger fra
Viborg By, den kan maache ogsaa
brugs.

J. Kubel af Løng har jeg nærmest
Rede paa Tegninger til Hvides Grav
og fra Fischer, af hvilket sidst
en Tegning medfølger.

Herover og modstående
side: De to første årgange
af Aarsskrift, senere Bog-
vennen. Hendriksen har
siden byttet sit eksemplar
med dets indbinder Anker
Kyster.

Fagskolen for Boghaandværk

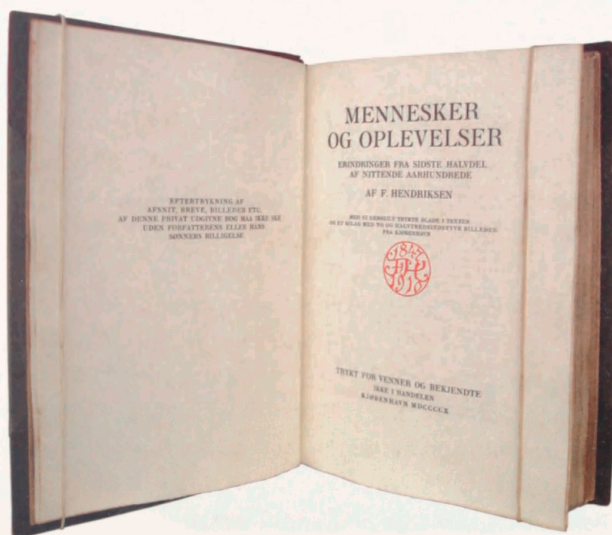
Som allerede nævnt stod Hendriksen i 1893 i spidsen for oprettelsen af Fagskolen for Boghaandværk, der skulle forestå videreuddannelsen af typografer, bogtrykkere og bogbindere efter endt mesterlære. Skolens mest markante lærerkræfter i de første årtier omfattede foruden Hendriksen selv typografen Emil Sørensen, der tog navnet Selmar (1854-1934). Selmar udgav Danmarks første store lærebog i typografi i 1891. Et dejligt eksemplar, i et smukt dekoreret halvbind af Flyge, har sin naturlige plads i min Hendriksen-samling, som også omfatter førsteudgaven af Hendriksens erindringsbog 'Mennesker og Oplevelser', udsendt som privattryk i 1910 i 110 nummererede eksemplarer, med dedikation til Emil Selmar. Både Selmar og Hendriksen fik den navnkundige designer Thorvald Bingesbøll til at udforme deres exlibris – Hendriksens er fra 1888, og det smukke dobbeltstillede FH-monogram gør hans bøger såre lette at identificere.

Hendriksens første erindringsbog *Mennesker og Oplevelser*, udsendt som privattryk i 1910 i 110 nummererede eksemplarer, dette med dedikation til Emil Selmar (se følgende side).

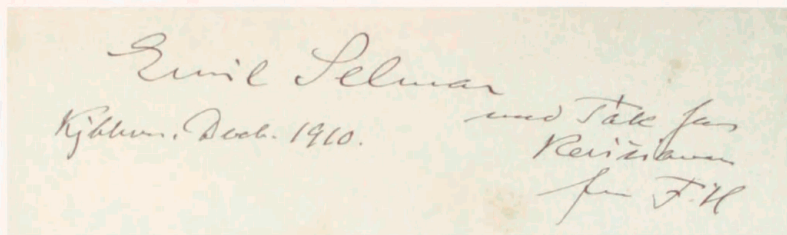
Fra Fagskolen stammer en af de tidligste dele i min Hendriksensamling: et aldeles pragtfuldt sæt af Louis Bobés i enhver henseende storladne værk om den holstensk-danske adelslægt Ahlefeldts historie. Værket udkom i 6 bind plus et separat bind med *'Ditlev Ahlefeldts Memoirer'* mellem 1895 og 1912 og ses næsten aldrig samlet. Bag på forsatsbladet i bind 1 anfører Hendriksen, at bøgerne er bundet ind af Oscar Jacobsen, samt at de overdådige rygdekorationer er tegnet af elever fra Fagskolen.

Fagskolen for Boghaandværk blev udgangspunkt for den blomstring, dansk bogkultur oplevede fra 1890'erne og meget langt op i det 20. århundrede. Generationer af boghåndværkere fik her indpodet værdier, som havde rod i den engelske Arts & Crafts-bevægelse, men

Ligesom Hendriksen fik Emil Selmar lavet sit exlibris af Thorvald Bindsbøll.

som med Hendriksen ved roret antog en umiskendelig dansk form. Nogle spektakulære resultater af Hendriksens undervisning i bogtryk og tilrettelægning kan ses i form af prægtige tryksager udsendt af skolen. Jeg holder af min folioudgave fra 1905 af 'Danmarks Riges Grundlov af 5te Juni 1849', sat af bl.a. den senere så navnkundige bogtrykker Christian Christensen og trykt på håndgjort papir med dekorationer af Thorvald Bindsbøll. Alt sammen udsendt i et oplag på 360 nummererede eksemplarer, signeret af Hendriksen. Et andet særtryk er lavet af eleverne fra 1911-årgangen, som har nyopsat Grundtvigs 'Den signede Dag' illustreret af Joakim Skovgaard i folioformat. Også dette er udsendt i et nummereret oplag på 450 af Hendriksen signerede eksemplarer, heraf 15 på japanpapir. Sådan et gad jeg godt eje, men jeg er nu også glad for "ordinærudgaven".

Hendriksens sæt af det storladne værk om adelsslægten Ahlefeldts historie. Bøgerne er bundet ind af Oscar Jacobisen efter forlæg af elever fra Fagskolen.

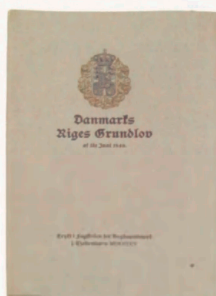
Foreningen Fremtiden

Joakim Skovgaards illustrerede udgave af Grundtvigs uopslidelige "dagvise" blev til langt tidligere, også på Hendriksens foranledning,

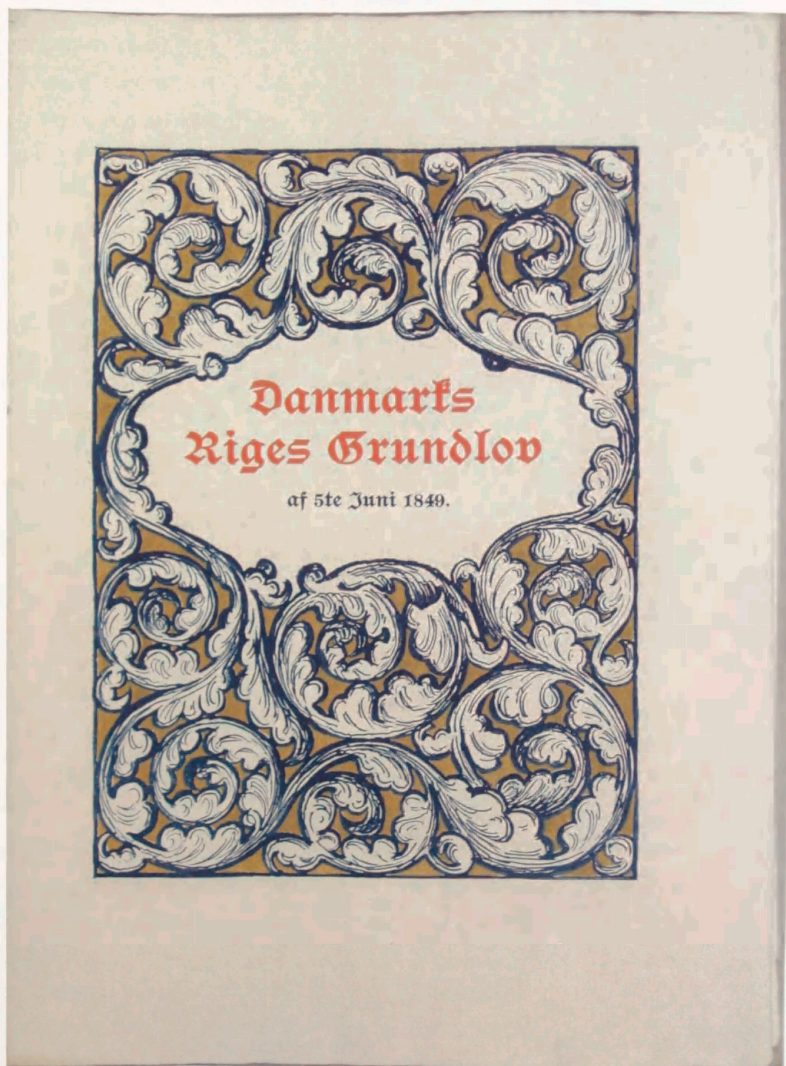

nemlig inden for *Foreningen Fremtiden*. Egentlig var her tale om en pensionsforening for kunstnere, og foreningens udgivervirksomhed afspejlede til at begynde med behovet for præmier til lotterier og tombolaer til støtte for sagen. I 1875 begyndte Hendriksen at arbejde for foreningen, og hans indsats her udmøntede sig i en meget lang række vidt forskellige publikationer.

Hendriksen fungerede først og fremmest som grafisk tilrettelægger af foreningens bøger, som han og hans firma selvfølgelig også leverede illustrationer til, når det krævedes. Et meget smukt eksempel på hans formsikre tilrettelæggelse ses i den serie af danske klassiske forfattere fra Ewald og Wessel, som foreningen udsendte fra 1890 og langt op i det 20. århundrede. Bøgerne hævder

Fagskolen for Boghaandværk: Folioudgave fra 1905 af *Danmarks Riges Grundlov af 5te Juni 1849*, trykt på håndgjort papir med dekorationer af Thorvald Bindsbøll.

Eleverne fra 1911 har udført Grundtvigs *Den signede Dag* illustreret af Joakim Skovgaard.

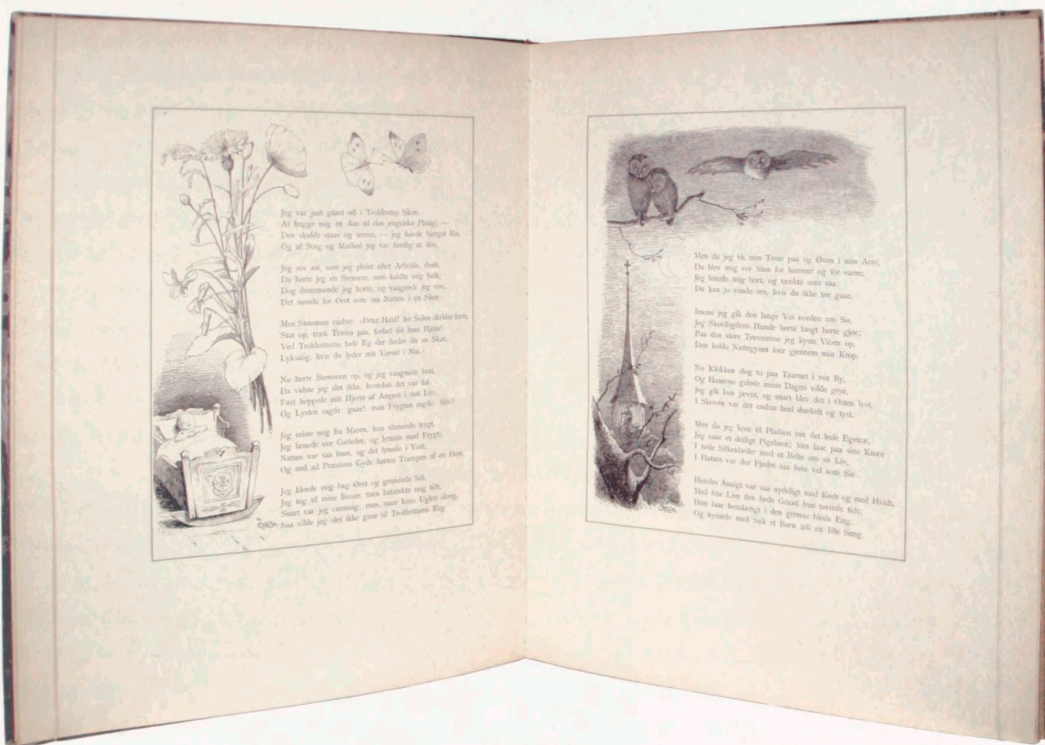
sig ikke ved størrelse, men er hver især en nydelse at bladre i. De kan findes i næsten enhver dansk antikvarboghandel og har som regel fristet ejere til at ofre kønne indbindinger på sagen.

Anderledes pomp og pragt møder man – til dels med de samme forfattere – i en række udgivelser af '*Billeder af danske Kunstnere til Digte af ældre og nyere Forfattere*', udgivet af Hendriksen for foreningen i enkelthæfter fra 1884 til 1895. Serien blev fulgt op med en række '*Danske Folkeviser med Tegninger af danske Kunstnere*' fra 1887 til 1897. Det er et par brogede rækker, præget af vidt forskellige kunstneres fortolkning af stoffet. Perlen er her – som nævnt tidligere – Joakim Skovgaards vidunderlige billeder til Grundtvigs '*Den signede Dag*', vel at mærke hele teksten fra 1826 og ikke kun den friserede version fra salmebogen. Hendriksen må selv have holdt af dette værk: På sine meget gamle dage udsendte han det i en stor folioudgave i 1926, foruden det allerede omtalte tryk fra *Fagskolen for Boghaandværk*.

Jeg ejer flere eksemplarer af disse tryk: Et stort bind med indholdet af samtlige udsendelser og med de originale hefteomslag indsat bag i bogen, som står side om side med et dejligt Kysterbind med folkeviserne – sidstnævnte bog har tilhørt den legendariske bogsamler Einar Christiansen. Mit bedste stykke er

dog Hendriksens eget eksemplar af en stribe aftryk på japanpapir af de tidligste '*Billeder af danske Kunstnere*' i et smukt mørkegrønt halvlæderbind, ligeledes af Kyster. Hvert enkelt tryk er lavet i 5 til 10 nummererede eksemplarer, hvert signeret med det karakteristiske FH.

På forreste friblad har han fået trykt sit exlibris, og under det er anført en hilsen fra "Faderen" til sønnen Knud. Sidstnævntes exlibris, tegnet af "Faderen" selv – med et vidunderligt pluskæbet profilportræt af den håbefulde arvtager som helt ung – sidder på indersiden af forpermen. Kan man ønske sig mere? Ja, et aftryk på japanpapir af '*Den signede Dag*'. Det glimrer ved sit fravær her, men *må* eksistere.

Jeg var først gået ud i Trøskelen blev.
 At jegge mig en Aas af den smukke Blomst —
 Den stude stas og smas — jeg havde læst det.
 Og af Stog og Maltet jeg var feelig at den.

Jeg var en, som jeg plejer eller Afhede, den.
 Da herte jeg en Stamen, som kaldte mig herte.
 Dog dommede jeg herte, og vægnede jeg en.
 Det stude for den som en Aas i en Stas.

Men Stamen stude: Af en Hæll for Siden stude den.
 Stas og herte Trone pas, for det så herte Hæll!
 Vel Trøskelens herte Eg der herte de en Stas.
 Lykkelig, herte de herte mit Været i Stas.

Na herte Stamen op, og jeg vægnede herte.
 Da vidste jeg det ikke, herte den det var herte.
 Fast herte den Hæll af Aas i en Stas.
 Og Lykkelig stude, gæst! som Fyrtøjet stude herte.

Jeg stude mig de Mæst, herte stude herte.
 Jeg herte var Lykkelig, og herte med Fyrtøjet.
 Stamen var saa herte, og det herte i Været.
 Og med al Præsten Gæst herte Trone af en Hæll.

Jeg herte mig herte den og vægnede herte.
 Jeg sig, at mine Hæll, som herte herte mig herte.
 Stas var jeg vægnede, men, naar herte Lykkelig stude.
 Det stude vilde jeg det ikke gæst til Trøskelens Hæll.

Men da jeg så min Trone pas og Stas i min Aas.
 Da herte mig var herte de herte og for været.
 Jeg herte mig herte, og stude som stas.
 De kan se været en, herte de ikke herte gæst.

Imen jeg gik den herte Været som den.
 Jeg Stas herte Hæll herte herte herte gæst.
 Da den stude Trone pas jeg herte Været op.
 Den herte, Næst herte den gæst, min Hæll.

Na herte den sig to pas Trone i var Hæll.
 Og herte gæst, min Hæll vilde gæst.
 Jeg gik den herte, og stas herte det i herte herte.
 I Stas var den herte herte herte og herte.

Men da jeg herte til Hæll den det herte Hæll.
 Jeg var et herte Hæll! herte herte pas stas herte.
 I herte Stas herte med et herte en en Stas.
 I Hæll var der herte pas herte vel som Stas.

Herte Aas var saa vægnede med herte og med Hæll.
 Herte var den herte Hæll herte herte herte.
 Herte herte herte herte herte herte herte.
 Og herte med herte at herte så og herte Stas.

Anker Kyster har indbundet Hendriksens eget eksemplar af en stribe aftryk på japanpapir af de tidligste *Billeder af danske Kunstnere*. Hvert enkelt tryk er lavet i 5 til 10 nummererede og signerede eksemplarer.

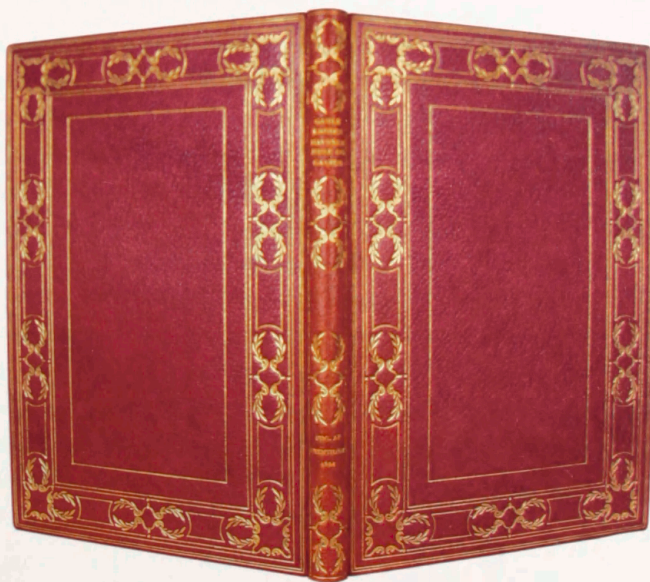
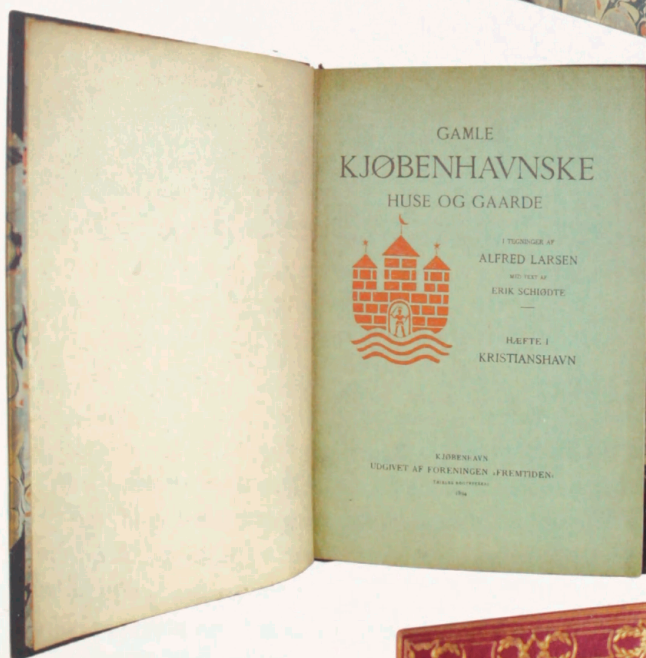

Foreningen Fremtiden står også som udgiver af værket '*Gamle kjøbenhavnske Huse og Gaarde i Tegninger af Alfred Larsen med Text af Erik Schiødte*' fra 1894. Det righoldige billedmateriale er reproduceret hos Hendriksen, der givetvis også har tilrettelagt bogen. Jeg ejer to gode og meget forskellige eksemplarer. Det ene er et af de ti, Hendriksen har fået trykt på japanpapir, nummereret og signeret af ham selv. Bogen er indbundet i et godt brunt halvlæderbind med Københavns våben i guld i hvert rygfelt, udført af den unge Anker Kyser. Mit andet eksemplar er fra det ordinære oplag, men indbundet i et prægtigt helbind af rødbrunt kalveskind med overdådig gulddekoration. Bindet er utvivlsomt udført af en elev fra *Fagskolen for Boghaandværk*, for bogen er forsynet med en dedikation fra Hendriksen til "*Hr. Svend Nissen, Fagskolen for Boghaandværks Lærer i Dansk gennem 10 Aar med Tak fra og til Erindring om Skolen. Decb. 1908*".

I foreningens regi skabte Johannes Larsen og F. Hendriksen i fællesskab billedbogen '*Historien om en lille Mis*' med tekst af højskolemanden Kristen Kold, udsendt i 1905. Jeg har to eksemplarer af den – et i det sarte originale omslag og et i forlagets originalindbinding. Til dem slutter sig en udgave fra 1954 med Larsens illustrationer gengivet i træsnit og med indledning af Hendriksens søn og efterfølger, den førnævnte billedmager (som han selv kaldte sig) Knud Hendriksen. Hendriksens sidste udgivelse for *Foreningen Fremtiden* blev den allerede omtalte bog '*Kjøbenhavnske Billeder fra det nittende Aarhundrede samlede med vejledende Text af F. Hendriksen*'.

Hendriksen udførte selv dette herlige exlibris til sønnen Knud, hans håbefulde arvtager som "billedmager".

To pragteksemplarer af *Gamle københavnske Huse og Gaarde i Tegninger af Alfred Larsen med Text af Erik Schiødte* fra 1894: Det ene på japanpapir og det andet på trykpapir, men indbundet efter alle kunstens regler på Fagskolen.

Den gode svigersøn:
Hendriksen fik lavet
et smukt eksemplar af
bogen om kapelmester
Paulli med dedikation til
"H.S. Paullis Døttre, Fru
Hendriksen og Frk. Paulli".

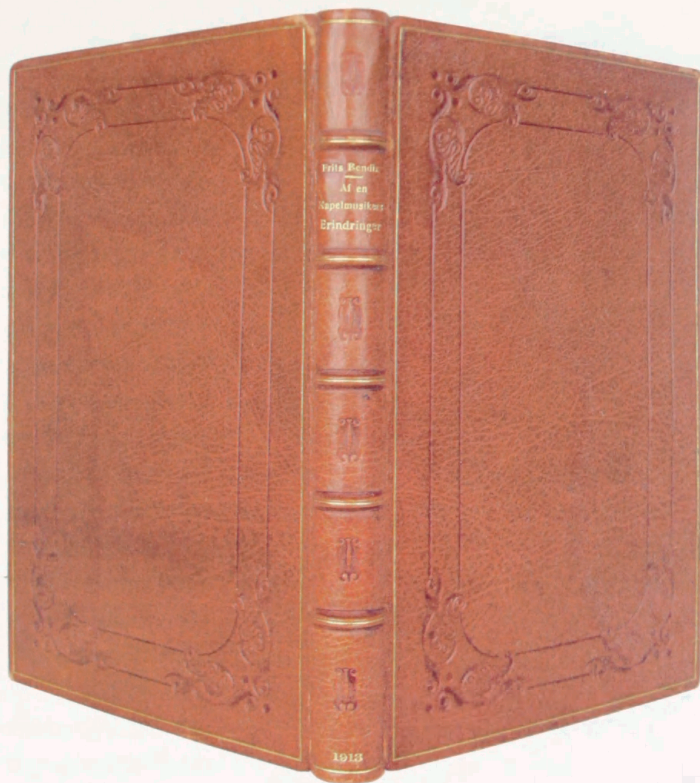

Mellem venner og slægtninge

Associationseksemplar kaldes en bog, der fortæller noget om en relation mellem flere personer. En lille, uprætentiøs bog af den engelske Arts & Crafts-mester William Morris (1834-96), *'Art and Beauty of the Earth'* fra 1898, har tydeligvis først været i den ansete bogtrykker Simon Bernsteens eje med hans exlibris placeret centralt på indersiden af forpermen, men er gået videre til F. Hendriksen, der har indsat sit exlibris under Bernsteens. Bogen illustrerer forbindelsen mellem to London-farere, der begge søgte inspiration i Morris' bestræbelser på at udlede universelle skønhedsidealer for bøger fra de tidligste senmiddelalderlige bogtryk.

Hendriksen stod ikke tilbage for nogen, når der skulle graves dybt i boghåndværkets kulturhistorie. Jeg holder meget af mit eksemplar af den smukke og rigt udstyrede bog om den store danske renæssancebogtrykker Lorentz Benedict, udsendt af *Forening for Boghaandværk* i 1920, med dedikation fra FH til Richard Paulli, "*Min Ven og tålmodige Medarbejder R. Paulli tilegnes dette hans eget Værk af den anden Arbejder F.H.*" Richard Paulli (1890-1975) var en fjern slægtning til Hendriksens hustru nummer to og tegner sig for bogens bibliografi-

Bogen er indbundet af Oscar Jacobsen i et helbind af brunt kalveskind med forgyldte og blindprægedede dekorationer.

ske del. Hendriksen har utvivlsomt forestået tilrettelægningen, men er ikke krediteret ved navn nogen steder. I dette eksemplar har han – “den anden Arbejder” – signeret forordet!

Hendriksens hustru Holga Paulli (1845-1927) var datter af den kongelige kapelmester og komponist Holger Simon Paulli (1810-91), mester for blandt andet en del af musikken til Bournonvilles ‘*Napoli*’. I 1913 satte forfatteren Frits Bendix den elskelige kapelmester et minde med bogen ‘*Af en Kapelmusikers Erindringer. Miniatureportrætter fra Paullis Tid*’. Jeg har et herligt eksemplar med dedikation til “*H.S. Paullis Døttre, Fru Hendriksen og Frk. Paulli*”, indbundet af Oscar Jacobsen i et meget smukt helbind af brunt kalveskind med forgyldte og blindprægede dekorationer. Den anden modtager af bogen, malerinden Augusta Paulli, forblev ugift og boede hos sin søster og svoger. I hjemmet hed hun aldrig andet end Moster Dolle. Man fornemmer, at Hendriksen har villet glæde de to kapelmestredøtre med et stykke førsteklases boghåndværk. I bogen ligger et brevkort til Paulli fra den hengivne svigersøn, en fødselsdagshilsen sendt fra Paris i februar 1886.

Skribenten

Hendriksen gjorde sig ved siden af sine talrige virkefelter også gældende som forfatter, om end han som regel beskedent omtalte sig selv som udgiver. Hans første store bog blev den allerede omtalte erindringsbog *'Mennesker og Oplevelser'*, udsendt som et prætentivt privattryk i 1910. Bogen er rigt udstyret med billeder fra det gamle og efterhånden temmelig forsvundne København fra Hendriksens barndom. Hendriksen udgav billedafdelingen fra bogen som et særtryk i 100 signerede eksemplarer, hvoraf to med dedikation til forskellige forretningsforbindelser har fundet vej til mine hylder, foruden selvfølgelig Selmars eksemplar af den smukt indbundne erindringsbog.

Det fremgår ikke, hvem der har indbundet Hendriksens forskellige bøger, men skindtyper og rygornamentik er så ens, at det helt givet afspejler hans egen smag i så henseende. Bortset fra den første erindringsbog forekommer hans bøger meget hyppigt i handelen. Man skal ikke lede længe for at finde et hæderligt eksemplar af de to store mindebøger for vennerne Kristian Zahrtmann og Lorenz Frølich. Den

førstnævnte udkom i 1919 i 625 nummererede og signerede eksemplarer. Jeg har været så heldig at finde et eksemplar i et dejligt halvlæderbind af Anker Kyster. Mit eksemplar af Hendriksens storværk om Lorenz Frølich fra 1921 optræder i det originale røde halvlæderbind.

Kronen på værket blev den stort anlagte og digre bog *'En Dansk Kunstnerkreds fra sidste halvdel af 19. Aarhundrede, Bidrag til en Tidsskildring i Breve, Billeder, Oplysninger – samlet og udgivet af F. Hendriksen'*. Værket udkom i 500 eksemplarer og er Hendriksens imponerende tilbageblik på det miljø, han havde indgået i – myldrende fyldt med detaljer om de enkelte aktører i "kredsen", kendte som mindre kendte, og et vigtigt kildeskrift til dansk og københavnsk kulturhistorie i gennembrudsårene. Bogen optræder som regel i et smukt lysebrunt halvlæderbind, men jeg har været så heldig at finde den bundet ind i et skønt halvbind af rødbrunt gedeskind med de originale omslag bevaret, udført af den navnkundige bogbinder Juul-Lassen.

På tilværelsens faldereb, seks år før sin død, udsendte Hendriksen en revideret udgave af *'Mennesker og Oplevelser'*. Selv om Hendriksen efter eget udsagn har ryddet grundigt ud i navnlig det mere private stof, fremtræder den 448 sider lange og rigt illustrerede bog som en monumental sag. Den ses meget ofte rundt om i antikvarierne, oftest i selskab med Valdemar Pedersens biografi fra 1963. Som regel optræder den i et kønt halvbind af rødbrunt kalveskind. Det gælder også mit eksemplar, der dog er forsynet med dedikation – med skælvende gammelmandshåndskrift – til arkitekturhistorikeren Vilh. Lorenzen "*Med Tak for mange Aar*".

Sin bys bedste mand

København sprængte i løbet af Hendriksens liv sine rammer og forvandlede fra enevældens pittoreske residensstad til noget, der lignede en mini-metropol i europæisk udstyr. I slutningen af 1800-årene følte tiden omsider moden til at flytte magistraten fra det nuværende Domhus på Nytorv til et nyt rådhus, der rejste sig på det gamle Halmtorv ved den forsvundne Vestervold.

Indvielsen af Københavns nuværende rådhus blev en storstående manifestation. Blandt andet skulle der holdes tale på borgernes vegne, og det faldt i F. Hendriksens lod at stå som en i øvrigt særdeles velformuleret talsmand for sin by. Talen, som er optrykt i Valdemar Pedersens biografi, sammenfatter fornemt Hendriksens syn på kvalitet og på borgersind.

Hendriksen hædrede også huset på anden vis, nemlig som tilrettelægger af pragtværket *'Københavns Raadhus opført 1903-1905'*, som Københavns Kommune udgav i 1908. Teksten stod kunsthistorikeren Francis Beckett for, mens Hendriksen tog sig af illustrationerne. Den meget store bog – den måler 30,5 x 41,5 cm – udkom i 500 eksemplarer. Hendriksen havde ikke været Hendriksen, om han ikke havde sørget for 20 nummererede og signerede eksemplarer på sit elskede japanpapir. Eksemplar nummer 6, i det originale halvbind af rødt kalveskind og tresidet guldsnit, rager bogstavelig taget op i min samling af Hendrikseniana.